

ANDREJ FINDOR

Začiatky národných dejín

Bratislava, Kalligram, 2011. 264 p.

Český spisovateľ Josef Václav Frič, ktorý bol oduševneným stúpencom Ľudovíta Štúra, navštívil na jar 1848 Uhorsko. Zastavil sa aj neďaleko Bratislavy, na nižšom evanjelickom gymnáziu v Modre. Tam sa započúval do hodiny dejepisu profesora Jána Kalinčiaka, blízkeho priateľa L. Štúra. Frič vo svojich pamätiach o 40 rokov neskôr napísal: „Bylo mně podivno u srdce, když, vyhledav horlivého stoupence Štúrova v posluchárně, zaslechl jsem, jak v jadrné, nejpyšnější maďarštině vykládá svym čteným, povíce slovenským žákum, o Arpádech a Kolomanech.“¹ Tento príbeh, ktorý Frič (zo slovenského, prípadne českého uhla pohľadu) vnímal ako smutný, je dobrým príkladom toho, že sa za ostatné roky vo výskume nacionalizmu nie náhodou venuje mimoriadna pozornosť školským inštitúciám, ktoré sa dajú pokladať za miesto národnej socializácie.² Veď predsa po tom, ako vznikli moderné národné štáty a zaviedla sa povinná školská dochádzka, sa výučba dejín zamerala na to, aby si žiaci osvojili „národné dejiny“ a aby sa s nimi stotožnili. Ako to vyplýva aj z Fričovho príbehu, tento jav viedol v strednej Európe k tomu, že výučba „národnej minulosti“, resp. učebnica dejepisu napísaná v duchu národných záujmov väčšiny, poskytla priestor pre národné naratívy, ktoré vyvolávali medzi sebou napätie.

Andrej Findor (1975) si zvolil neuveriteľne zaujímavú tému, ktorá je ešte aj dnes vysoko aktuálna. Vo svojej knihe hľadá odpoveď na otázku, ako sa objavovalo „rané obdobie národných dejín“, čiže obdobie medzi prvým slovanským štátnym útvarom a zrodom uhorského štátu v celkovo 83 učebniciach dejepisu, ktoré sa používali v Československu a na Slovensku v rokoch 1920 až 2001. Reprézntácia týchto storočí je veľmi dôležitá z toho dôvodu, že vo veľkých národných naratívach vždy zohrával mýtus založenia spoločnosti úlohu, ktorá definovala identitu. „Začiatky národných dejín“ alebo „zlatá éra“ totiž poukazuje na autentickosť danej spoločenskej identity a dáva odpovede na kľúčové otázky „kto sme“, „odkiaľ pochádzame“? Dokonca „začiatky národných dejín“ prispie-

¹ Frič, Jozef Václav: *Emlékeim*. Budapest, 1951. 59–60.

² Nedávno vyšla v Maďarsku výborná a rozsiahla monografia o zobrazovaní národa v učebniciach dejepisu pred rokom 1848, ktorej autorom je L. László Lajtai. Metodikou a metodológiou, nastoľovaním otázok ako aj štruktúrou sa jeho monografia podobá Findorovej práci, ktorú tu analyzujeme. Lajtai L., László: *„Magyar nemzet vagyok“*. Az első magyar nyelvű és hazai tárgyú történelemtankönyvek nemzetdiskurzusa. Budapest, 2013.

vajú aj k tomu, aby v národnej naratívne od seba jasne oddelili skupinu „my“ a skupinu „oni“, prípadne posilnili aj vzťah medzi „národom“ a „historickou vlasťou“. Niet pochýb o tom, že učebnice vydané pred rokom 1920, teda tie, ktoré boli v obehú v časoch uhorského školského systému a používali sa aj v oblastiach obývaných Slovákmí, alebo aj učebnice napísané v slovenčine, sa od učebníc dejepisu vydaných po roku 1920 najviac líšili práve v týchto otázkach. Nepriamo sa v nich totiž kládli otázky „kto tu bol skôr“ a „kto má viac územných práv“.

Findor, ktorý pôvodne vyštudoval spoločenské vedy a politológiu (a okrem iného študoval aj na CEU v Budapešti) pracuje so súborom metód, ktoré patria medzi najmodernejšie v oblasti teórie dejín a teórie nacionalizmu. Konštatuje, že do práce sa pustil s kritikou „fetišovania faktov“. V náväznosti na Luciena Febvrea, Marca Blocha a ďalších historikov školy Annales zastáva názor, že historický fakt nie je daná, ale vytvorená entita a historik počas svojej práce nerekonštruuje dejiny, ale ich konštruuje. Findora teda nezaujíma to, že aké fakty sa z obdobia Veľkomoravskej ríše v spomínaných učebniciach dejepisu objavujú. Sledoval, akým spôsobom vytváral zostavovateľ učebnice obraz o tejto etape dejín, aké rétorické postupy uplatnil, na čo kládol dôraz pri zostavovaní učebnice alebo o čom sa vôbec nezmienil pri jej tvorbe.

Findor argumentuje okrem ním zvolenej metodiky dôkladnými kapitolami z teórie nacionalizmu a teórie reprezentácie, podľa ktorých sa vo svojej knihe chce zamerať na skúmanie tých javov a skutkov, ktoré sa uskutočnili na základe národnej reprezentácie. Po metodologických úvahách sa v nasledujúcej kapitole zaoberá učebnicami, vydanými v rokoch 1918 až 1938. V tejto kapitole zdôrazňuje, že autori učebníc dejepisu neostali len pri tom, že reagovali na nové politické vzťahy, ktoré sa budovali medzi národmi novovzniknutého štátu, teda medzi Čechmi a Slovákmí, alebo medzi menšinami v štáte a susednými národnými štátmi, ale aktívne sa podieľali na vytváraní týchto vzťahov a na vytýčení hraníc medzi jednotlivými skupinami. Findor si zobral pod drobnohľad najprv texty, ktoré prezentujú špecifiká a povahu „národa“, jeho pôvod podobný biologickému organizmu a jeho starobylosť. Analýza textov sa však vtedy stáva skutočne zaujímavou, keď sa medzi kategóriami objaví „druhý národ“. Na jednej strane sa ukázalo, že zostavovatelia učebníc skúmaného obdobia väčšinou ani nespomenuli civilizačný vplyv, ktorý vyvíjali germánske kmene na Slovanov. No takmer všade vyzdvihovali, že „barbarské maďarské kmene“ si osvojili prostredníctvom Slovanov dôležité kultúrne a civilizačné výdobytky (poľnohospodárstvo, priemysel, štátne hospodárstvo, náboženstvo). Dokonca sa aj samotný pojem barbarstvo objavuje v rôznom chápaní: podľa autorov učebníc germánske kmene a Slovania boli „barbarmi“ preto, že ide o mladé národy. Maďarské kmene označovali za „barbarov“ z dôvodu, že rabujú a správajú sa nekultúrne.

Rozdiely, ktoré vyplývali z týchto formulácií, slúžili autorom učebníc ako prostriedok na to, aby mohli vytýčiť hranicu medzi „vlastným“ a tým „druhým“ národom.

Findor zdôrazňuje aj to, že po roku 1918 sa v Československu (a samozrejme aj v učebniciach) zneužívala spolupatričnosť českého a slovenského národa, dochádzalo k ignorovaniu rozdielov medzi nimi a k vyzdvihovaniu ich podobností na vysoko aktuálne ciele. Aktuálna politická potreba zjednotenia dvoch národov vplývala na jazyk, ktorým autori učebníc hovorili o tejto potrebe. Niektorí napríklad písali, že po tom, ako Avari a neskôr Maďari oddelili od seba české a slovenské kmene, viedli až do vzniku Československej republiky, teda počas takmer jedného tisícročia „boj“ za svoju slobodu „na dvoch frontoch“. Iní upozorňovali na to, že už samotné územie neskoršieho Československa ako zemepisný celok vzniklo tým spôsobom, aby napomohlo vzniku politického celku vytvoreného jediným národom. Keď sa stalo, že autori učebníc boli konfrontovaní s asymetrickou situáciou, napríklad s tým, že názvy českých a moravských kmeňov sa zachovali, ale starobylé mená slovenských kmeňov nie, tak niektorí autori utvárali názvy kmeňov zo slovenských zemepisných názvov (Nitrana, Važania, Pohronci). V súvislosti s témou vzniku Uhorska písali o „tisícročnej maďarskej nadvláde“, čo ako prostriedok slúžiaci na ochranu pred národným útlakom takisto posilňovalo legitimitáciu novovzniknutého štátu.

V tejto kapitole Findor poukazuje na to, že autormi učebníc, ktoré sa používali v slovenských školách po roku 1920, boli (kvôli nedostatku kvalifikovaných slovenských pedagógov) takmer výlučne Česi. Českí učitelia a profesori navyše (niekedy sami a niekedy za pomoci slovenského spoluautora) často iba „slovakizovali“ učebnice dejepisu, ktoré sa používali pred rokom 1920. Avšak, ako uvádza Findor, „československá dejepisecká perspektíva vôbec nebola samozrejmosťou, zostávalo na slovenských a českých „spoluautoroch“, aby pôvodné práce českých autorov vhodne upravili a doplnili o slovenské prvky a akcenty.“ (100). Táto eventuálnosť potom často viedla k ambivalentným, protichodným interpretáciám a k spretreniu pojmového systému (107). Stálou súčasťou týchto učebníc bolo, že autori sa na československý národ nepozerali ako na občiansku, ale ako na etnickú spoločnosť. Takto totiž Čechov a Slovákov jasne oddelili od národnostných menšín v štáte a vykonštruovali vzťah podradenosti a nadržanosti medzi väčšinovým národom a menšinami.

Ďalším obdobím, ktorému sa Findor venoval, je obdobie Slovenskej republiky v rokoch 1939 až 1945. Profesionálni slovenskí historici hodnotia tieto roky vyslovene negatívne. Platí to aj o historiografii tohto obdobia, ktorú charakterizujú atribúty ako „mytológia, falšovanie dejín, nacionalizmus“ (115). Je pravdou, že toto je to obdobie, keď niektorí autori označovali Ľudovíta Štúra za slovenského

Hitlera 19. storočia (a mysleli to ako chválu...). Z tohto dôvodu je dôležitým a vyslovene prekvapujúcim výsledkom Findorovho výskumu to, že „reprezentácie „začiatkov národných dejín“ v učebniciach používaných počas existencie vojnovnej slovenskej republiky neznamenal radikálny odklon a markantný pokles odbornej úrovne v porovnaní s reprezentáciami toho istého obdobia v učebniciach z predmníchovského Československa.“ (147). Síce registruje nejaké tematické rozdiely (napr. paralely medzi Svätoplukovou ríšou a Slovenskou republikou alebo to, že medzi národnými špecifikami intenzívnejšie zdôrazňuje kresťanstvo), z porovnaní predsa vyplýva, že na základe skúmaných hľadísk sa tieto dve dejinné etapy od seba nelíšili. Findor však nezabudol vyzdvihnúť to, že na pozadí nacionalizmu, ktorý sa v učebniciach objavuje, stojí v protiklade s demokraciou medzivojnového obdobia hrôza holokaustu a zavraždenie takmer 70 000 slovenských občanov.

Po preskúmaní učebníc, ktoré sa používali v krátkom období od ukončenia 2. svetovej vojny do nástupu komunizmu (1945–1948), Findor vyzdvihol tri charakteristické javy. Išlo o kritiku toho, že sa bratské národy od seba vzdialili; o upustenie od pojmu „československý národ“ a o významný nárast prestíže slovenskej strany (vdďaka povstaniu v roku 1944); respektíve aj o to, že na rozdiel od predchádzajúcich období sa v týchto rokoch neobjavuje kultúrna nadradenosť Slovákov voči Maďarom. Žiaľ, Findor nehľadá na tento vyslovene prekvapujúci jav vysvetlenie. Pritom by bolo zaujímavé aspoň si položiť otázku, prečo boli učebnice najtolerantnejšie voči Maďarom práve v období, keď maďarskú menšinu na Slovensku postihla zo strany štátu najsilnejšia represia v 20. storočí?

Pri analýze učebníc nasledujúceho obdobia dejín Findor dospel k zisteniu, že autori učebníc napriek komunistickej rétorike a prevzatiu pojmového systému nepristúpili k začiatkom národných dejín ako k dejinám triedneho boja. Reprezentovali ich ako „národné“ dejiny. Navyše, v porovnaní s predchádzajúcimi etapami sa v tomto období ešte intenzívnejšie objavuje kultúrna a civilizačná prevaha Slovanov nad Maďarmi.

V posledných dvoch kapitolách nasleduje analýza učebníc, ktoré boli vydané v rokoch 1993 a 2001. Findor konštatuje, že síce aj tu je kľúčovým pojmom „národ“ a Veľkomoravská ríša i Nitrianske kniežatstvo sa podobne ako za vojnovnej slovenskej republiky dostali do rámca referenciálnych národných dejín, autori však v súvislosti so sledovaným obdobím nehovoria o „Slovákoch“ alebo o „Slovenskej ríši“, ale korektným spôsobom píšú o „predkoch Slovákov“. Toto obdobie je iné aj z didaktického hľadiska, pretože takmer každý autor zdôrazňuje, že sa na národnú minulosť nedá pozeráť iba z jedného pohľadu. Konštatujú i to, že nedisponujú dostatočnými informáciami (prameňmi) zo skúmaného obdobia. Avšak kultúrna a civilizačná nadradenosť predkov Slovákov voči Maďarom aj

naďalej figuruje v týchto učebniciach. Dôležitou zmenou v tomto smere však je to, že sa vytratil tisícročný národný útlak Slovákov. Autori učebníc dokonca vyzdvihli aktívnu účasť predkov Slovákov pri budovaní uhorského štátu.

Celou knihou sa vinie ako červená niť otázka, ktorá je pre maďarského čitateľa asi najzaujímavejšia. Cítiť však, že pre autora je to otázka, ktorá ho najviac znepokojuje. Ide o učebnicové zobrazenie slovensko-maďarského vzťahu, ktorý je asymetrický a v ktorom sa prejavuje vzťah podradenosti a nadradenosti. Findor aj v doslove vyzdvihol, že „žiaci a žiačky slovenských škôl sa počas celého 20. storočia učili, že ich „národná kultúra“ je na vyššej úrovni ako kultúra susedných národov či národnostných menšín, pretože už „naši predkovia“ pred viac ako tisíc rokmi civilizovali a skulturňovali predkov „našich“ susedov a menšín.“ Navyše položil aj znepokojujúcu otázku, či sa aj budúce generácie budú učiť o „začiatkoch národných dejín“ tak, že si osvoja prezentovanie podradenosti a nadradenosti medzi Slovákami a Maďarmi?

Findorova kniha predstavuje oveľa viac, než len odbornú historickú monografiu. Pomocou precíznych historiografických metód, dôslednou metodikou, prísnyim dodržiavaním odborných predpisov a tým, že je dobre čitateľná, poukazuje na jav, ktorý aj v súčasnosti môže určovať osudy širších vrstiev, negatívne vplývať na medziľudské vzťahy a nálepkovať spoločnosť.

József Demmel

Preklad: Angelika Šrámková